

UDC: 821.162.1'06. 09(092)

**DZIENNIKI (ЩОДЕННИКИ) ЯРОСЛАВА ЛЕОНА ІВАШКЕВИЧА:
ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939–1945)
В ІНДИВІДУАЛЬНОМУ СПРИЙНЯТТІ ПИСЬМЕННИКА**

Луїза Оляндер

Доктор філологічних наук, професор,
Кафедра полоністики і перекладу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки (УКРАЇНА),
43025, м. Луцьк, проспект Волі, 13,
e-mail: olk32@ukr.net

Вікторія Остапчук

Кандидат філологічних наук, старший викладач,
Кафедра полоністики і перекладу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки (УКРАЇНА),
43025, м. Луцьк, проспект Волі, 13,
e-mail: kwitka25@ukr.net

РЕФЕРАТ

Мета статті полягає в тому, щоб через поезику схарактеризувати актуальну проблему: Друга світова війна в ракурсі індивідуального сприйняття Я. Івашкевича з 2-го вересня 1939 року, коли Люфтваффе почали бомбардувати Варшаву, до 18 січня 1945 р. включно – часу її визволення. Ззначається, що письменник фіксував на сторінках щоденника не лише свій психологічний стан, а й інших людей. Акцентовано особливе значення першого запису від 12 серпня 1939 року, де було зафіксовано злам мирного життя, в котрому письменник був занурений у проблеми мистецтва, маючи намір написати твір вільної форми, створюючи своєрідний ANNABEL, де постали 6 образи композитора Кароля Шимановського, поетів Ю. Тувіма і Ст. Віткаци. Зосереджено увагу на записі від 28 серпня 1939 р., де йдеться про глибоку любов письменника до України, про його ностальгічні спогади. Указується на історичну цінність майже щоденних записів від 24 і 31 серпня, присвячених мобілізації, а також тих свідчень, що містяться на сторінках щоденника від 4-го, 5-го і 6-го вересня, де описані жакливі картини втечі людей з Подкови, змальовано стан зруйнованої бомбардуванням дороги до неї. З позицій художньої майстерності розглянуто записи від 7-го вересня про страшний в'їзд до Варшави, та 8-го вересня, де змальовано груповий портрет натовпу на дорогах. Досліджується поезика трагічних сцен втечі жителів Варшави. Аналізуються записи про підпільне культурне життя столиці, про тайну академію, присвячену річниці смерті К. Шимановського, про цикл лекцій Я. Івашкевича про сучасну польську поезію, про Ставісько, де письменник переховував письменників, діячів мистецтва та борців проти окупантів. Про повстання і відбудову. Привернуто увагу до спомену про шлюб К. Бачинського з В. Драчинською.

Ключові слова: бомбардування, війна, Варшава, відбудова, мобілізація, культурне життя.

**DZIENNIKI (DIARIES) OF JAROSŁAW LEON IWASZKIEWICZ:
WORLD WAR II (1939–1945)
IN THE WRITER'S INDIVIDUAL PERCEPTION**

Luiza Oliander

Professor Doctor Habilitatus of Philology,
Department of Polonistics and Translation,
Lesya Ukrainka Volyn National University (UKRAINE),
43025, Lutsk, 13, Volya Avenue,
e-mail: olk32@ukr.net

Viktoriiia Ostapchuk

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Senior Lecturer,
 Department of Polonistics and Translation,
 Lesya Ukrainka Volyn National University (UKRAINE),
 43025, Lutsk, 13, Volya Avenue,
 e-mail: kwitka25@ukr.net

ABSTRACT

The article *aims* to characterize a topical issue through poetics: the Second World War from the perspective of J. Iwaszkiewicz's individual perception from September 2, 1939, when the Luftwaffe began to bomb Warsaw until the moment of its liberation on January 18, 1945. It is noted that the writer recorded on the pages of his diary not only his psychological state but also that of other people. Particular attention is paid to the first entry of August 12, 1939, where the breakdown of the peaceful life was recorded, during which the writer had been immersed in the problems of art, intending to create a free-form work, a kind of ANNABEL, where the images of the composer Karol Szymanowski, the poets J. Tuwim and S. Witkiewicz would have appeared. The article focuses on the entry of August 28, 1939, which tells about the writer's deep love for Ukraine and his nostalgic memories of it. The study emphasizes the historical value of almost daily records dedicated to mobilization, dated August 24 and 31, and those testimonies contained in the diary entries from September 4, 5 and 6, which describe the terrible pictures of people fleeing from Podkowa and the state of the road to it, destroyed by bombing. The entry about a terrible entrance to Warsaw, dated September 7, and that with a group portrait of crowds on the roads, dated September 8, are considered from the point of view of artistic skill. The article studies the poetics of tragic scenes of Warsaw residents' escape and analyzes the entries depicting the underground cultural life of the capital, the secret academy dedicated to K. Szymanowski's death anniversary, the series of J. Iwaszkiewicz's lectures about contemporary Polish poetry, Stawisko, where the writer hid writers, artists and fighters against the invaders, about the Uprising and post-war reconstruction. Attention is also given to the recollection of K. Baczynski and W. Draczynska's marriage.

Key words: bombing, war, Warsaw, reconstruction, mobilization, cultural life.

Ярослав Івашкевич (1894–1980) почав вести щоденникові записи з 1908 р. Вагому частину великого доробку Івашкевича складають його «Dzienniki 1911–1955», «Dzienniki 1949–1980», «Dzienniki 1977–1980», які охоплюють воєнні та повоєнні роки особистого життя письменника і водночас висвітлюють сторінки польської історії, на що неодноразово вказувалося у літературознавстві. Проте і тепер «Dzienniki» письменника не залишаються поза увагою дослідників. Серед цих робіт, присвячених зокрема «Dziennikom 1911–1955 pp.», особливої уваги заслуговує насамперед глибока вступна стаття – «Ciemne ścieżki i jasne polany» (2007) Анджея Грончевського (Andrzeja Gronczewskiego), яка слугує своєрідним ключем для подальшого їх дослідження¹. Але не зважаючи на великі досягнення, все ще залишаються майже не дослідженими важливі аспекти змісту його щоденників: насамперед, йдеться про образ життя у Польщі, яке постає в записах воєнних часів. Ось чому пропонована стаття присвячена індивідуаль-

¹ «Зокрема, А. Грончевський висловив глибоку думку, даючи всебічну характеристику івашкевичівським Щоденникам (Dziennikom), акцентуючи наприкінці своєї статті положення про те, що «на багатьох сторінках Івашкевич починає прощатися з усіма феноменами життя, світу, мистецтва. Складає нові пісні мандрівного підмайстра. Знов порушує питання, чи побачить ще метопи селінунські. Чи побачить святиню у Сегестії? Впрягся весь – майже шістдесятилітній – у важкі, дедалі інтенсивніші обов'язки та церемонії прощання. Як Рільке в «Дуїнянських елегіях», він встановлює власні ритуали „відсторонення” від форм видимого існування, водночас затягуючи свої невидимі та видимі „вузли життя”. <...> Опрацьовував це мистецтво з лютою завзятістю, в ореолі відчаю і болю, що згущався з кожним днем, з кожним роком удосконалюючи його ще більше, пристрасно стежив тіні смерті, завдяки яким наступні томи щоденника перетворюються в книгу великої старості, книгу про мистецтво відходу, книгу про масштаби когнітивної тривожності і надії, в книгу фавстівського обрїю, світла і темряви» [4, s. 27].

ному сприйняттю Другої світової війни Івашкевичем, яка ним представлена на сторінках «Dziennika (Щоденника) 1939–1945»².

Мета статті полягає в тому, щоб на матеріалі «Щоденників 1911–1955» схарактеризувати особливість ракурсу зображення Івашкевичем польського життя під час фашистської окупації.

Як відомо, людина входить в історію, а історія входить у життя людини і формує її як особистість. У свою чергу людина так чи інакше впливає на історію, осмислюючи її. Івашкевичу випало на долю пережити Першу світову війну (1914–1918), в результаті якої Польща отримала незалежну державу, і Другу світову війну, коли Польща перебувала в окупації і у підпіллі поляки знов боролися за свою і не тільки за свою свободу, вкладаючи героїчний внесок у боротьбу з фашистською агресією.

«Щоденник Івашкевича 1939–1945 рр.» відкривається записом, який він зробив майже напередодні нападу Гітлера на Польщу:

«[Stawisko] 12 sierpnia 1939

Lata całe przechowywałem ten pusty tom, wspaniale oprawny, pochodzący z jednego z rozgromionych dworów ukraińskich, nie wiedząc, jakie mu dać przeznaczenie – i jaki sens ma jedyne znajdujące się w nim słowo „ANNABEL”. Aż oto dzisiaj zupełnie niespodziewanie zasiadłem do tego tomiku, aby w nim spisać pewne rzeczy bez ładu i składu» [6, s. 126]³. Цей запис свідчив про незмінно ностальгічні думки Івашкевича про Україну, яку згадував з душевною теплотою, що й акцентувала польська поетка Н. Бельченко, привертаючи увагу до маловідомих фактів з життя письменника [див.: 1].

Але невдовзі на сторінках щоденника Івашкевича 1939–1945 рр. виникає тема трагічної, нескореної, героїчної Варшави. І думки про неї не залишатимуть письменника. Певною мірою можна стверджувати, що Варшава мала для нього сакральне значення. Її мужній образ часів окупації поступово складається у записах від *24-го серпня 1939, 4-го вересня, 5-го вересня 1939, 11-го жовтня 1939, 15-го грудня 1939, 8-го травня 1940, 23-го лютого 1941, 2-го листопада 1944 р., 20-го січня, 30-го березня 1942, В квітні 1942, В квітні 1942* (другий запис), *4 червня 1942* (тут ідеться про шлюб К. Бачинського з Б. Драчинською). А *21-го листопада 1942 р.* згадуються роковини смерті Ст. Жеромського. У наступних роках увага Івашкевича до столиці не зменшується, про що свідчать записи за *Квітень 1943* (зашифрована дата), *В червні 1943, 20-го листопада 1943*, де письменник створює образ кав'ярні *Під Пікадором*, в якій збиралася нескорена інтелігенція міста. Ця тенденція продовжує зберігатися і у записах наступних років – *В листопаді 1943, Лютий 1943-го, 5-го липня 1944, 21-го липня 1944, Ще в серпні 1944, 24-го листопада 1944 р., В квітні 1945-го.*

² В українському літературознавстві творчість Я. Івашкевича представлена Г. Д. Верверсом [див.: 7]. Гуманістична концепція Я. Івашкевича в національних і загальнонародських аспектах уже частково розглядалася нами на матеріалі повісті письменника «Matka Joanna od aniołów» (1946) і епопеї «Sława i chwała» (1956–1962) [див.: 5, с. 59–79].

³ «[Stawisko] 12 серпня 1939.

Усе літо переховував той пустий том, в прекрасній обкладинці, що походив з однієї з розорених українських садиб, не знаючи, яке надати йому призначення – і який сенс має єдине слово „АННАБЕЛ”. Аж сьогодні зовсім несподівано я засів до цього томика, щоб дещо вписати в нього без ладу і складу».

Вперше Варшава згадується Івашкевичем 24-го серпня 1939, коли письменник з тривогою відреагував на промову Чемберлена (1869–1940), який ішов на поступки Гітлеру і Муссоліні. Напад Гітлера на Польщу ще попереду, але війна вже торкнулася її: відбулася часткова мобілізація у Варшаві, яка дійшла і до Стависька: «Rano, – з сумом пише Івашкевич, – zabrano mi konie... Ralfa wzięli. Szkoda mi, urodził się i wychował na Stawisku, dobry był koń, a teraz poszedł na poniewierkę» [4, s. 137]⁴.

У своїх гірких розмислах про Ральфа письменник начебто згадує тільки про народження коня в Ставиську, а в уяві реципієнта за словом *wychował* постають усі етапи його дорослішання: ось він тільки-тільки побачив світ, а ось він уже біжить за матір'ю, і з кожною миттю стає все гарнішим і гарнішим. Нарешті Івашкевич пишається своїм конем... І раптом – все обірвалось. Привертає до себе увагу словосполучення *dobry był koń*. Ральф ще в чудовій формі, сильний і красивий, а Івашкевич говорить про його красу вже в минулому часі, тому що з боєм уявляє собі те, яким змордованим стане цей красень.

Проте у контексті всього запису від 24 серпня 1939 образ Ральфа, його доля набувають якогось символічного значення. Красень кінь постає таким персонажем-типом, доля якого буде і долею мільйонів людей, які стануть жертвами нацизму. І не випадково Івашкевич у цю ніч починає думати про те, що їх чекає. Так виникає грандіозна картина-передбачення трагічної долі народів Європи. Але у множині письменник помічає майже кожну людину, а тому тут треба зауважити, що специфіка поетики створення Івашкевичем групового портрету полягає в тому, що він не перетворює множини на безлику масу. Тепер він, замислившись про те, що має пережити Європа, створює велике барвисте полотно, яке за силою своєї виразності співвідноситься з картинами Гойї – «Жахи війни», «Капрічос», «Розстріл повстанців в ніч на третє травня 1808 року»... І в цьому контексті івашкевичівське бачення напередодні Другої світової війни сповнене великого філософського смислу:

«Nos, w której ważą się losy Europy, a zarazem losy tyłu, tyłu, tyłu ludzi spokojnych, pracowitych i bogobojnych, jest nad wszelki wyraz piękna. Pół księżycy na niebie upstrzone w nieduże, jasne obłoki, jaki spokój, jak cudnie. Ciepło i dobrze, cicho. Plejady już widać, ma się ku jesieni. I to wszystko maćci myśl o rzeczach ponad nasz rozum, o prawie zbiorowości, które ponad nami pcha nas i rządzi nami, po co, dlaczego?»

Друга wojna peloponeska skończyła się wzięciem Aten»⁵ [4, s. 137].

Найбільша частина цього запису присвячена мирному і надзвичайно живописному, поетичному нічному пейзажу: над простором Європи розкинулось зоряне небо, а землю охопила тиша, «така наповнена й німа» [1]. Але слово *Європа* і дата запису – 24 серпня 1939 – свідчить, що така особлива тиша буває перед грозою. Лірична інтонація підсилюється ритміко-інтонаційною

⁴ «Рано забрали в мене коней... Ральфа взяли. Шкода мені, народився і виховався у Ставиську, добрий був кінь, а тепер пішов на воєнні поневіряння».

⁵ «Ніч, у якій зважуються долі Європи, а разом долі багатьох, багатьох, багатьох людей спокійних, працьовитих і богобоязких, є безсумнівно чудова. Півмісяця на небі, небо всіяне маленькими ясними хмаринками, який спокій, як чудово. Стожари вже видно, вже ближче до осені. І все це затьмарює думку про речі, які не підвладні нашому розуму, про закон спільноти, який над нами штовхає нас і керує нами, навіщо, чому?»

Друга пелопоннеська війна закінчилася взяттям Афін».

організацією тексту, підкреслюючи тим контраст станів природи і суспільства: спокій лагідної серпневої ночі грізно протиставлено напруженому неспокою людського життя. А баланс природної яскравості ефективно впливає на сприйняття освітлених предметів – названих (зоряного неба, місяця, хмаринок) і не названих (дерев, квітів, трав).

Але пейзаж містить у собі і символічний зміст. Обізнаний читач легко розпізнає у цій тиші, у цьому спокої політичний ракурс, який не спотворює зображення ні краси тієї ночі, ні стану природи на той час, природи, що жила за своїми законами. Зрозуміло, що ця тиша не охопила душі Івашкевича, стурбованого, насамперед, промовою прем'єр-міністра Великої Британії Артура Невілла Чемберлена (1869–1940), який разом з прем'єр-міністрами Італії і Франції підписав угоду з Гітлером, вважаючи, що він забезпечив мир. Вірогідно, Івашкевич знав і те, що з Чемберленом не погодився Вінстон Черчилль, заявивши, що прем'єр-міністр Британії «...і його зарубіжні колеги позбавили німецького диктатора потреби тягнути шматки пирога зі столу крадькома – замість того вони піднесли йому на блюдечку весь пиріг повністю, та ще на блюдечку в голубій облямівці» [2].

Вірогідно, Івашкевич знав, але нічого не занотував про те, що напередодні, 23 серпня 1939 р. був підписаний між Німеччиною та Радянським Союзом «Договір про ненапад» – Пакт Молотова-Ріббентропа – з його окремою частиною, таємним протоколом, який «передбачав поділ» на зони, так званого, «впливу» СРСР у «Прибалтійських державах», Бессарабії та розчленування Польщі, що фактично означало окупацію її частини з 17 вересня 1939 р. по річках Піса, Нарев, Вісла і Сян.

Ця змова певно глибоко таїлася в серці Івашкевича, коли він виводив слова: «*ważą się losy Europy*», – але таке мовчання теж красномовне і, мабуть, говорить саме за себе. Ніч була дійсно доленосною, бо стало очевидним, що історична вага Феміди хитнулася у бік Другої світової війни, у вогні котрої загинуть мільйони («*tylu, tylu, tylu ludzi*»). Ось чому початкова фраза цього щоденникового запису: «*Noc, w której ważą się losy Europy, a zarazem losy tylu, tylu, tylu ludzi spokojnych, pracowitych i bogobojnych, jest nad wszelki wyraz piękną*» – приховує в собі багато суперечливих думок і почуттів, що охопили її автора. Тут і його розуміння невідворотності того, що Дамоклів меч, що завис над людством, неминуче впаде на нього, і водночас нерозуміння того, як таке взагалі можливо!? Але те, що навіть не вмещалося в голову, незабаром прийде в його дім і в Щоденнику з'явиться запис:

«2 września 1939 r.

Wczorajszy pierwszy dzień wojny zdemoralizował mnie bez reszty. Podkowa była zbombardowana, podczas kiedy dziewczynki poszły na grzyby i nie można było ich zawołać. Ale obok strachu o siebie i o nie uczucie potwornej ohydy, rozpacz i rozczarowania. Ta zwierzęcość naszych nieprzyaciół i ta ruina kraju, który dopiero zaczął się odbudowywać. Straszna rozpacz tej walki j byt. O Boże!»⁶ [4, s. 141].

⁶ «Вчорашній перший день мене деморалізував вкрай... Подкова була зруйнована, тоді, коли дівчата пішли за грибами і неможливо було покликати. Але крім страху за себе і за них почуття потворної огиди, розпачу й розчарування. Та звірячість наших недругів і та руїна краю, котрий тільки що почав відбудовуватись. Жахлива розпач тої боротьби за існування. О Боже!».

Проте, як відомо, Івашкевич швидко подолав у собі стан розпачі і вступив у боротьбу з лютим ворогом, допомагаючи багатьом людям, зокрема даючи притулок борцям з окупантами, ховаючи євреїв у своєму Ставіську. Його дружина особисто врятувала життя двом євреям, визволивши їх із гетто. Він рятував інших, незважаючи на небезпеку для себе, яка іноді виникала навіть там, де її, здавалось, і не мало бути.

Одна така подія сталася у Варшаві, у верхній частині ресторану («w górnej części restauracji»), де Івашкевич зустрічався з двома молодими поетами, яких він називав хлопцями. І запис від 21 липня 1944 р. про одну таку зустріч став художньо завершеним автобіографічним оповіданням-мініатюрою, де міститься унікальний зміст, а тому цей твір доцільно навести повністю.

Одного разу з таким хлопцем письменник розмовляв про романтизм, про початок групи Скамандр і т. і. І раптом хлопець, що їв котлету, звернувся до нього:

«– Proszę pana – nagle pyta mnie chłopak – a skąd pan bierze pieniądze, żeby tak dostatnio teraz żyć?

Pytanie mnie bardzo dziwi, więc odpowiadam jak najspokojniej:

– Mój drogi – to wie każde dziecko w Warszawie. Moja żona jest współwłaścicielka Podkowy Leśnej, mamy tam place, sprzedajemy je i z tego żyjemy.

W chłopcu następuje dzika reakcja. Omal mi się nie rzuca na szyję. Jestem jeszcze bardziej zdziwiony.

– Jak ja się cieszę, jak ja się cieszę. Bo gdyby pan się ze swoich pieniędzy nie mógł wytłumaczyć, to znaczy, że pan kombinuje z Niemcami... a wtedy... widzi pan, tu przed domem chodzi jeden z moich kolegów z rozpylaczem, a inni oczekują o parę domów dalej. Zaraz lecę, wszystko im wytłumaczę. Jak ja się cieszę!

I cmokając mnie w przelocie w policzek wyleciał na ulicę, powrócił po dziesięciu minutach, skończył kotlet (za który ja oczywiście płaciłem), wypił kawę z kawałkiem tortu i знову розмовляли о поезји скамандрійськеј і нескамандрійськеј, по чым маły встав, pożegnał, o mało nie szurgnął nogą i poszedł sobie w świat szeroki, jemu jedynie znany.

Co to było? Nie rozumiem. Ale przypuszczam, że to była prawda. Mieli rozpylacze, trzeba z nich strzelać. Do kogo? Do tych, co mają pieniądze, bo to znaczy, że kombinują z Niemcami. A zresztą wszystko jedno do kogo, byle strzelać. Rozpylacze i pistolety, gdy się je długo trzyma beczynnie, wreszcie same wypalają»⁷ [4, s. 250].

⁷ «Прошу пана, – нахабно питає мене хлопець – а відкіля пан бере гроші, щоб так заможнo тепер жити?

– Питання мене дуже дивує, тому я відповідаю надзвичайно спокійно.

Мій дорогий – це знає кожна дитина у Варшаві. Моя дружина є співвласницею Подкови Лесьної, маю там поле, продаю його і з цього живемо.

Хлопець бурхливо реагує. Ледве не кидається на шию. Ще більше дивуюсь.

– Який я радий, який я радий! Тому що якби Ви не змогли пояснити про свої гроші, то значить маєте справу з німцями... а тоді... бачите там перед домом ходить один мій товариш з розпилювачем, а інші очікують через декілька будинків. Зараз лечу, все їм поясню. Який я радий!

І мимохідь, поцілувавши мене в щоку, вилетів на вулицю, повернувся через десять хвилин, доїв свою відбивну (за яку я, звичайно, заплатив), випив кави зі шматком торта, і знову ми розмовляли про поезію скамандрійську і нескамандрійську, тоді малий підвівся, попросився, мало не шаркнув ногою і пішов в широкий світ, йому одному відомий.

Це один з епізодів з окупаційного життя Варшави, який свідчив, що Івашкевич охоплював дійсність дуже широко, показуючи, що, крім організованої підпільної боротьби, існували і анархічні молодіжні групи озброєних месників, діяльність яких могла бути дуже шкідливою. А майстерність письменника проявилася в тому, що на малій площині тексту він, з одного боку, відтворив напруженість ситуації зі своєрідним гамлетівським питанням: «Бути чи не бути», психологічній стан кожного героя оповідання; з другого – розкрив одну з особливостей життя в окупованій Варшаві. Характерна для цього оповідання драматургічність передає енергію напруги. Розвиток події ґрунтується на несподіваності: мирна розмова про поезію скамандритів – раптом!!! (це кризовий хронотоп) – перетворюється на суворий допит: відкіля гроші!?

Хлопець-співбесідник, виступаючи як прокурор, по-своєму напружений: від відповіді Івашкевича залежить виконання вироку. Мовчання, що на якусь хвилину повисло в повітрі, було кульмінацією. Здивований Івашкевич, відчуваючи всю небезпеку для себе і стримуючись з великим напруженням, спокійно дає пояснення. Психологічна реакція на розв'язку події несподівана: Івашкевич, залишаючись зовні спокійним і врівноваженим, знову був здивований поведінкою хлопця, який виявляв свої почуття з надзвичайною експресією: «Jak ja się cieszę, jak ja się cieszę!»

Завершується оповідання роздумами автора, які виражені парафразою широко відомого чеховського вислову: «Якщо на початку п'єси на стіні висить рушниця, то в кінці вона повинна вистрілити...».

Аналізуючи текст «Щоденника», варто зауважити, що в основному письменник створював об'єктивні картини, але іноді – дуже рідко – він говорив про те, як тяжко йому було самому. Одне таке визнання міститься у записі від 24 листопада 1944 р.:

«To wszystko, co się przeżyło przez ostatnie miesiące, – пише Івашкевич, – tworzy jakiś osad na dnie serca, trudno bardzo, aby coś przeniknęło przez ten osad i myślę, że nic już tego osadu nie wypłucze. Patrzy się na świat jak przez mgłę, przez jakąś zgorzel unoszącą w powietrzu i każdy ruch wydaje się czymś zbędnym. A tu trzeba chodzić, mówić, myśleć. Fala z Warszawy przeszła, pozostawiając niektórych na stale, teraz przechodzi powtórna fala tych, co zatrzymuję się u nas, traktując Stawisko jako bazę wypadową do Warszawy, raczej do ruin Warszawy»⁸ [4, s. 255–256].

Але і у цьому ліричному записі згадуються реальні обставини: «teraz przechodzi powtórna fala» (тепер прибуває повторна хвиля). І це важливий момент у записах Івашкевича, тому що він свідчив, як окупаційне життя морально вбивало людину, руйнувало її внутрішній світ, труїло душу, забиравало

Що це було? Не розумію. Але припускаю, що це була правда. Мали розпилювачі, треба з них стріляти. У кого? У тих, хто має гроші, бо це означає, що вони з німцями мають справу. А врешті-решт все одно, у кого стріляти, аби стріляти.

Розпилювачі і пістолети, якщо їх довго тримати без застосування, урешті-решт самі вистрілять».

⁸ «Те все, що пережито в останні місяці, створює якийсь осадок на дні серця, дуже важко, щоб щось проникло через той осадок, і думаю, вже ніщо того осадку не вилучить. Дивлюся на світ як через імлу, через якийсь вогнець, що носиться у повітрі, коли кожен рух здається зайвим. А тут треба ходити, говорити, думати. Хвиля з Варшави пройшла, залишаючи декого на постійно, тепер проходить зворотна хвиля тих, хто затримується в нас, вважаючи Ставісько за базу, що буде перебазована до Варшави, вірніше до руїн Варшави» [4, с. 256].

всі сили. А у зв'язку з тим, що величезний потік людей до Ставіська, де вони знаходили притулок і турботу, все зростав, вимагаючи від Івашкевича багато зусиль, а тому йому треба було перемагати себе – ходити (*chodzić*), говорити (*mówić*), мислити (*myśleć*).

Тут доцільно зауважити, що ця сторона наслідків війни, на жаль, найменше висвітлюється в літературі, ось чому записи такого типу особливо важливі, бо без них правда буде неповною.

Рятувальна діяльність Івашкевичів за своїми масштабами була безпрецедентною. Саме ці обставини і послужили тому, що письменник зберіг для майбутнього такі деталі з життя багатьох людей, які згодом будуть, або можуть бути згадані у біографічних творах про них.

Повертаючись до теми Варшави в «Щоденнику», варто наголосити, що трагічне становище столиці, як і всієї Польщі на початку Другої світової війни, зображене у записі від 7-го вересня. Письменника вражав уже жахливий в'їзд до міста («*Wjazd do Warszawy przerażający*»): перед ним було заміноване поле, все навколо зруйноване, будинки повалені, люди покидають свої домівки у передмісті, натовпи піших молодих людей, жінок тягнуться вулицями, баби плачуть, всіх охопила паніка, на розі Маршалковської та Алей Єрозолимських з'явилися танки, що ідуть у бій, будуються барикади... «*Żałość ściska serce*» («Жалість стискає серце») [4, s. 149]. Деякі сторінки будуть присвячені нескореній Варшаві. У подальших записах Варшава постане зруйнованою. Запис *Listopad 1944* починається гіркими словами: «*Nie mogę myśleć o tym, że Warszawy już nie ma*» [4, s. 254].

Безцінним є для історії і те, що «Щоденник» Я. Івашкевича визначається «*niezwykle bogatym zbiorem osób*» (надзвичайно багатим зібранням осіб) [3, с. 14], у чому переконує «*Nota edytorska*» («Примітка видавця») [4, s. 545-573]. Чимало з них згадуються лише епізодично – Т. Гайци, Ст. Жеромський, Л. Подгорські-Околув, музикознавець К. Стромєнгер, Н. Чемберлен та ін. А до деяких постатей Я. Івашкевич звертається неодноразово. Найбільшу увагу він приділяє письменникам – Е. Анджеєвському, К. Бачинському, Ст. Віткевичу, Ю. Закревському, Ст. Дигатові, Ст. Жеромському, З. Карському, Р. Колонецькому, Я. Лехоню, К. Вержинському, А. Слонімському, Ю. Тувімові та ін. Але є і люди інших професій, наприклад секретар Я. Івашкевича, німецька колекціонерка мистецьких творів Л. фон Шнітцлер та ін.

Але винятком є спогади про Кароля Шимановського та К. Бачинського, що потребують, на нашу думку, особливої уваги.

К. Шимановський відіграв надзвичайно важливу роль у житті Я. Івашкевича. Його образ часто виникає на сторінках «Щоденника». Це означало, що велика людина постійно жила у серці письменника. Невипадково тільки йому у «Щоденнику» присвячено чимало записів, які, взяті разом, набувають ознак окремого твору, до якого тяжіють інші згадані письменником факти його життєтворчості.

Крім того, Я. Івашкевич часто згадує або ім'я композитора, або його твори, але вперше він характеризує К. Шимановського 12-го серпня 1939 р., перебуваючи в себе у Ставіську і вступаючи в діалог з поетом Я. Лехонем. Передусім він рішуче не погоджується з лехонівським однобічним поглядом на

саму постать цієї великої людини. Письменник не міг змиритися з тим, що Я. Лехонь збіднював значення для Польщі не лише доробку К. Шимановського, а насамперед ту його виняткову роль, яку він відігравав у житті польського народу, у його культурі взагалі.

«Во przecież, – пише Я. Івашкевич, – postać, filozofia, pisarstwo Szymanowskiego – mniej w nim cenię muzyka – to jest związanie epoki z tym pogardzanym dziewiętnastym wiekiem, na którego początku i na końcu, jak u bram wejściowej i wyjściowej, stoją Goethe i Nietzsche, ci dwaj ukochani Szymanowskiego autorzy. To, co jest kulturą europejską i co zanika w naszym społeczeństwie z tak zatrważającą szybkością, miało w Szymanowskim chyba ostatniego przedstawiciela w wielkim stylu, ostatniego wielkiego pana i wielkiego artystę, i dlatego nieobecność jego (dzisiaj) daje odczuwać z taką wielką dotkliwością»⁹ [4, s. 127].

Унікальність цієї постаті в історії людства підсилено повторами слів: *останній* і *великий*: «ostatniego – ostatniego – wielkiego – wielkiego». І цим повтором виражена й велика повага до Шимановського, пишання ним, любов до нього та сум за ним.

Цей запис слугує своєрідним вступом, навіть камертоном до подальших роздумів Івашкевича про Шимановського і починається він з глибоко осмисленого ним уявлення міста композитора не лише в польській історії і польській сучасності, поставивши його в єдиний ряд з великими митцями і філософами світу: Гете – Ніцше – Шимановський.

І тут важливо відмітити не випадковість і особливу значимість того, що основні записи припадають на 1942 р. – *В квітні 1942*, *Через кілька днів (W parę dni różniej)*, *2 липня 1942* [4, s. 208].

А починається все з *академії*, що відбулася у Варшаві на п'яту річницю смерті Кароля Шимановського, у якій підкреслено великий вплив його музики на всіх присутніх – це була *академія* вільних людей, яких неможливо зробити рабами:

«30 marca 1942

Wczoraj odbyła się tajna akademie w piątą rocznicę śmierci Karola Szymanowskiego. Zebrało się nas czterdzieści osób, jak zwykle w mieszkaniu Jerzego Waldorffa. Grał Drzewiecki i Ekier, na skrzypcach Dubiska, śpiewała Ewa Turcka. Ja wygłosiłem słowo wstępne. Muzyka brzmiała tak jakoś intymnie, dostępne, jasne wydawało się wszystko, prawie jak Mozart, tylko z olbrzymim natężeniem wewnętrznym. Mimo wszystkich błędów jest to jednak trwałe – to znaczy genialne»¹⁰ [4, s. 187].

⁹ «...адже, – пише Я. Івашкевич, – особистість, філософія, письменство Шимановського – менше в ньому я ціную музиканта – це зв'язок епохи з тим зневаженим дев'ятнадцятим століттям, на початку і в кінці котрого, як на брамах входу і виходу, стоять Гете і Ніцше, ці два улюблені автори Шимановського. Те, що є європейською культурою, і що зникає в нашому суспільстві з такою жахливою швидкістю, мало в особі Шимановського, ймовірно, остатнього представника, останню велику людину і великого митця, і саме тому його відсутність (сьогодні) відчувається з таким великим болем» [4, с. 127].

¹⁰ «30 березня 1942 року

Вчора відбулася таємна академія, присвячена п'ятій річниці смерті Кароля Шимановського. Нас зібралося сорок осіб, як зазвичай, у квартирі Єжи Вальдорффа. Грали Девецький і Екер, Дубіська – на скрипці, а Єва Турська співала. Я виголосив вступне слово. Музика звучала так якось інтимно, доступно, все здавалося зрозумілим, майже як у Моцарта, тільки з величезною внутрішньою напругою. Незважаючи на всі недоліки, це все ж таки вічне – тобто, геніальне».

Спочатку Івашкевич, який виступив з доповіддю, підкреслює те, що музика Шимановського сприймалася так, начебто композитор звертався до кожного: вона звучала *інтимно, доступно* (brzmiała intymnie, dostępnie), згодом підкреслює значимість події, згадуючи зібрання перших християн:

«Zbieramy się – tak mówiłem mniej więcej – tutaj w tajemnicy, jak pierwsi chrześcijanie w katakumbach, aby w ukryciu odprawiać wspominki po naszych wielkich artystach. I tym większe mamy zaufanie do naszej przyszłości, że teraz musimy się taić z naszymi kultami»¹¹ [4, s. 187].

І хоча вшанування пам'яті відбувалося у квартирі Єжи Вальдорффа, Івашкевич згадує *катакомби*, підкреслюючи тим таємність події, таємність зібрання одностудійців, які змушені, ховаючись, віддавати шану своїм культам. І це був акт непокори.

Згадуючи Шимановського, Івашкевич говорить: добре, що він вмер і не дочекався страшних часів окупації, тому що існування в окупації було б для нього нестерпним. [Див.: 4, s. 188].

Продовжуючи далі свої спогади про Шимановського, Івашкевич характеризує його як мужню людину:

«Pamiętam Karola Szymanowskiego podczas tamtej wojny – co prawda nie tak okropnej – zachowywał się niezwykle mężnie. Jak zawsze zresztą ludzie z pozoru słabi, ale których podtrzymuje jakaś wewnętrzna potrzeba istnienia. U Karola – potrzeba istnienia dla sztuki. Jednym z największych naszych artystów był Karol Szymanowski. Nie wątpię, że i teraz, w tych okropnych okolicznościach, znalazłby w sobie męstwo płynące z przekonania, że prawda jest po stronie jego sztuki. W niej znalazłby sposób na przebrnięcie przez okropności epoki i sposób ocalenia swej indywidualności»¹² [4, s. 188].

У цьому записі важливо підкреслити те, що сказане в ньому активізує і розмисли реципієнта про важливу роль мистецтва в житті будь-якої людини, тому що воно спроможне підтримувати її у найскладніші моменти життя. І не випадково Івашкевич час від часу звертався не лише до самого Шимановського, а й до його творів, залишаючи такі аналітичні записи, як цей:

«Wczoraj grała u nas Umińska ze swoim kwartetem... Grali kwartety Mozarta, Debussy'ego, Ravela i Karola [Szymanowskiego]. Poza tym Umińska przy akompaniamencie Witka Lutosławskiego odegrała parę rzeczy Karola na same skrzypce»¹³ [4, s. 208].

Все це свідчило про те, що кожне звернення до доробку композитора світової слави сприймалося як велика подія.

¹¹ «Ми збираємося – так я казав приблизно – тут в таємниці, як перші християни в катакомбах, щоб потай від усіх вшанувати пам'ять наших великих митців. І тим більшу маємо довіру до нашого майбутнього, що зараз мусимо приховувати наші культури».

¹² «Я пам'ятаю Кароля Шимановського під час тієї війни – щоправда не настільки страшної – він поведився надзвичайно хоробро. Як, зрештою, завжди, люди на перший погляд слабкі, але яких підтримує якась внутрішня потреба існування. У випадку Кароля – потреба існування для мистецтва. Одним з найбільших наших художників був Кароль Шимановський. Я не сумніваюся, що і зараз, у цих жахливих обставинах, він знайшов би в собі мужність, яка випливає з переконання, що правда на боці його мистецтва. У ньому він знайшов би спосіб пройти крізь жахи епохи і спосіб зберегти свою індивідуальність».

¹³ «Вчора грала у нас Умінська зі своїм квітетом... Грала квітети Моцарта, Дебюссі, Равеля і Кароля [Шимановського]. Крім того, Умінська у супроводі Вітека Лютославського зіграла кілька творів Кароля для однієї скрипки».

Створюючи портрет Шимановського, Івашкевич не використовує епітетів, майже у тій же манері буде виконано портрет К. Бачинського, але з деякими відмінностями:

«Wczoraj odbył się ślub Krzysztofa Baczyńskiego z Basią Drapczyńską. W kościele na Powiślu...wygląda bardzo uroczyście. Baczyńscy przystępowali do komunii, oboje tacy drobni, malutcy, dziecinni, powiedziałem potem, że wyglądało to nie na ślub, a na pierwszą komunię. Krzysztof bardzo wzruszony. Z początku nie bardzo go lubiłem, taki był szalenie pewny swoich wierszy. Pamiętam, jak czytał je u nas po raz pierwszy na Nowy Rok 1942, i kiedy spróbowałem mu zrobić parę uwag; jak się od razu postawił okoniem, jak bronił swoich poezji, jakbym ja je atakował z całą powagą. Bardzo mnie to rozśmieszyło, ale kiedy na wiosnę zamieszkał u nas na parę tygodni lecząc się na tę swoją astmę (Podkowa Leśna doskonale mu robiła na te ataki), kiedy tu posiedział trochę razem za Stasiem Piętakiem, kiedy zaprzyjaźnił się z dziewczynkami, polubiłem go bardzo»¹⁴[4, s. 197-198].

«Wiersze jego nie wszystkie lubię, ale zadziwia mnie łatwość, z jaką je pisze, i jakie mnóstwo! Może trochę za dużo»¹⁴ [4, s. 197].

Якщо портрет великого Шимановського починався з визначення його в польській і світовій культурі, то К. Бачинський був зображений Івашкевичем в момент важливої події в його житті – день весілля, але так, що реципієнт, з одного боку, бачив сам процес вінчання, а з іншого – психологічний стан молодого. І все це криється за фразою: «wygląda bardzo uroczyście» (виглядало дуже урочисто).

Далі Івашкевич, розповідаючи про Бачинського, підкреслював, як той відстоював своє поетичне бачення світу і гостро реагував на зауваження письменника. Водночас Івашкевич звернув увагу на те, як Бачинський поступово входив у його душу, як поступово він полюбив його.

На завершення варто підкреслити, що «Dziennik (Щоденник) 1939–1945» як документ епохи має величезне історичне, естетичне і пізнавальне значення і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бельченко Н. «Я був прибульцем з України». Маловідомі факти з життя Ярослава Івашкевича. *Smart Power Journal*. 2019, 21 червня [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2021/ya-buv-prybulcem-z-ukrainy.htm>
2. Черчилль У. Речь против Мюнхенского зговора [Электронный ресурс]. URL: <http://smartpowerjournal.ru/210619/>
3. Gronczewski A. Ciemne ścieżki i jasne polany // Iwaszkiewicz J. Dzienniki 1911 – 1955. Warszawa : Czytelnik, 2008. S. 5–27.
4. Iwaszkiewicz J. Dzienniki 1911–1955. Warszawa : Czytelnik, 2008. 576 s.

¹⁴ «Вчора відбулося вінчання Кшиштофа Бачинського та Басі Драпчинської. У костелі в Повішлі... виглядає дуже урочисто. Бачинські приступали до причастя, обидва такі дрібні, маленькі, дитячі, що я потім сказав, що це виглядало не як вінчання, а як перше причастя. Кшиштоф був дуже зворушений. Спочатку я не дуже його любив, настільки він був шалено впевнений у своїх віршах. Я пам'ятаю, як він вперше читав їх у нас вдома на Новий рік 1942 року, і коли я спробував зробити йому кілька зауважень, як він одразу зайняв оборонну позицію; як він захищав свої вірші, ніби я на них нападав з усією серйозністю. Це мене дуже розсмішило, але коли весною він оселився у нас на кілька тижнів, щоб вилікувати ту свою астму (Підкова-Лесьна добре допомагала йому від цих приступів), коли він сидів тут якийсь час разом зі Стасом Пентаком, коли він заприятелював з дівчатами, я його дуже полюбив».

5. Оляндер Л. К. Гуманізм польської літератури ХХ–ХХІ століть у контексті європейської художньо-філософської думки. Луцьк : Вежа-друк, 2012. 404 с.
6. Тиховська О. Тиша... яка вона перед грозою? 3 грудня 2020 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/groups/klaptiky.chuvstv/posts/2825258467754062/>
7. Вервес Г. Д. Івашкевич Ярослав. *Українська літературна енциклопедія*. Т. 2. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1990. С. 295.

REFERENCES

1. Belchenko, N. (2021), “‘I was an immigrant from Ukraine’. Little-known facts from the life of Yaroslav Ivashkevich” [“‘Ia buv prybultsem z Ukrainy’. Malovidomi fakty z zhyttia Yaroslava Ivashkevycha”], available at: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2021/ya-buv-prybulcem-z-ukrainy.htm> (in Ukrainian).
2. Churchill, W. (2019), “Speech against the Munich conspiracy” [“Rech’ protiv Myunkhenskogo zgovora”], *Smart Power Journal*, 21 June, available at: <http://smartpowerjournal.ru/210619/> (in Russian).
3. Gronczewski, A. (2008), “Dark paths and bright glades”, *Iwazskiewicz, J. Journals 1911-1955* [“Ciemne ścieżki i jasne polany”, *Iwazskiewicz, J. Dzienniki 1911-1955*], Czytelnik, Warszawa, pp. 5-27. (in Polish).
4. Iwazskiewicz, J. (2008), *Journals 1911-1955* [*Dzienniki 1911-1955*], Czytelnik, Warszawa, 576 p. (in Polish).
5. Oliander, L.K. (2012), *Humanism of Polish literature of the 19th–21st centuries in the context of European artistic and philosophical thought* [*Humanizm polskoi literatury XX-XXI stolit u konteksti yevropeiskoi khudozhno-filosofskoi dumky*], Vezha-druk, Lutsk, 404. (in Ukrainian).
6. Tyhovska, O.Ya. (2020), “Silence... what is it like before the storm?”, available at: <https://www.facebook.com/groups/klaptiky.chuvstv/posts/2825258467754062/> (in Ukrainian).
7. Verves, H.D. (1990), “Ivashkevich Yaroslav”, *Ukrainian literary encyclopedia*. Vol. 2 [“Ivashkevych Yaroslav”, *Ukrainska literaturna entsyklopediia*. Т. 2], *Ukrainska radianska entsyklopediia*, Kyiv, p. 295. (in Ukrainian).

